

FOLKLORO RINKĖJO LABORATORIJA IŠ ARTI: NORBERTAS VĖLIUS IR JO RANKRAŠČIAI

BRONĖ STUNDŽIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – Norberto Vėliaus užrašytos tautosakos rinkiniai, saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.

Darbo tikslas – ištirti ir nustatyti rankraščių vidinę sandarą, siekiant juose užčiuopti kokią nors tautosakos rinkėjo ir jos pateikėjo tarpusavio santykių refleksiją.

Tyrimo metodai – aprašomasis, interpretacinis.

Žodžiai raktai: tautosakos rinkiniai, rinkėjas, pateikėjas, ideologija, metodika, individualumas, kūrybingumas.

Įvadinės pastabos

Kiekvienai nacionalinei kultūrai, neturinčiai senų rašto paminklų, geresniam savo tapatumui pažinti ypač aktualūs visi galimi tos kultūros dabarties žodiniai šaltiniai. Remiantis šiuolaikine kuriamos tarptautinės mokslinės duomenų bazės „Lituanistika“ nustatyta mokslo veikalų žanro samprata, „šaltiniais yra laikomas dabartyje funkcionuojantis paveldas, susijęs su buvusių kartų ir dabartinės visuomenės kūryba“ (Adomėnas [ir kt.] 2007: 133). Paprastai įvairios humanitarinių mokslų sritys disponuoja jau esančiais istoriniais šaltiniais, rengia jų publikacijas, taip iš naujo įvesdami juos į mokslinę apyvartą. Tuo tarpu folkloristikai, kaip ir etnologijai ar kalbos mokslui, tai yra jau antroji šių sričių šaltiniotyros stadija, nes pirminėje tyrimų fazėje dažnai reikia patiems šių mokslų atstovams tuos šaltinius sudaryti ar tiesiog „sukurti“ archyvinį jo variantą, surandant, pavyzdžiui, folkloro pateikėjus ir iš pirmų lūpų užrašant kokios nors folklorinės medžiagos. Kaip šiandien ypač aktualu pabrėžti, tokie šaltiniai gali rėpti ne tik „grynąją“ tautosaką, t. y. konkrečius kūrinius, bet ir ją pateikusiujų biografinius aprašus ar kokią kitą etnologinio, sociologinio pobūdžio duomenimis grįstą informaciją, vidiniais ryšiais susijusią su įvairiomis folkloro apraiškomis. Tokia kontekstinė informacija yra ne mažiau reikšminga nei pati liaudies kūryba, ypač turint omenyje, kad apskritai bet kurio šaltinio tekstai be savo kontekstų mažai ką sako.

Kaip žinoma, folkloro atveju tikrasis jo kontekstas ir folklorinę kūrybą maitinantis podirvis yra visa sociokultūrinė aplinka. Kaip ir kiek tokio tikrojo konteksto yra šaltinyje, priklauso nuo jo sudarytojo, kuris iš dalies gali būti laikomas net šaltinio autoriumi su viena išlyga: jam reikia įvairius dalykus ne parašyti, o tik juos užrašyti (užfiksuoti) ir aprašyti – užfiksuotą turinį daugiau ar mažiau profesionaliai apibendrinant bei pakomentuojant. Tai ir šiuolaikinio folkloristo – šaltinio sudarytojo – priedermė. Dar reikia priminti, kaip yra sakęs Krescencijus Stoškus, kad folkloristas iš tikrųjų turi reikalą su nykstančiu tyrimų objektu, vadinasi, *ex professio* jis suinteresuotas rinkti ir saugoti folklorą; jam aktualu išplėsti, praturtinti tyrimų bazę, atrasti nežinomų šaltinių, užfiksuoti juos būsimiems tyrinėjimams (Stoškus 1999: 96). Todėl neatsitiktinai beveik visi XX a. folkloro profesionalai buvo ir ne vieno savo srities šaltinio sudarytojai. Šiai ne tik teoretikų, bet ir praktikų mokslinei bendrijai priklauso ir Norbertas Vėlius – žymus mokslo ir kultūros veikėjas, tautosakininkas, baltų mitologijos tyrinėtojas, įvairių tautosakos ekspedicijų iniciatorius ir vadovas, mokslo knygų autorius, parengėjas bei sudarytojas, lietuvių etninės kultūros sąjūdžio, prasidėjusio penktajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, aktyvus dalyvis.

Šiais metais švenčiant septyniasdešimtąsias Norberto Vėliaus gimimo metines ir prisimenant didžiulį jo įnašą į mūsų kultūros tyrimų aruodą, kilo mintis patyrinėti visų tik nuolatos paminimą, bet nuodugniau beveik nestudijuotą šio aktyvaus tradicinės kultūros puoselėtojo mokslinės veiklos barą – jo paties iš įvairių žmonių užrašytą tautosakos paveldą, sukauptą ir saugomą Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto archyve.

Spausdintuose šaltiniuose apie žymiausius krašto žmones skelbiama, kad Vėlius per savo gyvenimą surinko daugiau kaip 30 000 lietuvių tautosakos kūrinių (Enciklopedija 1984: 139–140; Enciklopedija 1988: 480; Milius, Repšienė 1997: 6; Seliukaitė, Vitkuvienė 1999: 453; Stundžienė 2008: 4), kartais šis skaičius patikslinamas¹. Rinkta tautosaka įvairiose Lietuvos vietovėse, nors daugiau jo dėmesio pelnė Žemaitija, vėliau ir dzūkų kraštas.

Dėl to iš naujo susipažinti su Vėliaus tautosakos rinkinių palikimu paskatino ne vien sukaktuviniai metai, bet ir ši išpūdinga vieno žmogaus ranka (tiesiogine prasme) užfiksuotos tautosakos gausa. Tik šįkart straipsnio autorę labiau domino ne tiek pati vis ta pačia rašysena užrašyta tautosaka, kiek folkloristo profesionalo naudoti būdai, veikiau – gebėjimai tą gausą „išgauti“. Kartu rūpėjo pastudijuoti, kas dar, be pačių kūrinių, gali liudyti ar net didinti tautosakos rankraščio turinio vertę, nustatyti, ką ir kaip gali mums byloti archyvo lentynoje gulintis tautosakos rankraštis apie jo autorių, ar greičiau sudarytoją, ir ypač – kiek ir kokios informacijos jame esama apie naujo folkloro šaltinio – tautosakos rinkinio – kūrėjus ir jų darbo laboratoriją. Taigi tyrimo objektu pasirinkama niekada, ko gero, didelio dėmesio nesulaukusi tema – tautosakos rinkėjo ir pateikėjo vienkartinis, o kai kuriais atvejais gerokai ilgiau užtrukęs

---

¹ Povilas Krikščiūnas teigia, kad Lietuvių tautosakos rankraštyne saugoma apie 37 tūkstančius Vėliaus užrašytų tautosakos kūrinių, o dar apie 27 tūkstančius gauta iš jo vadovautų studentų ir pavienių užrašinėtojų (Krikščiūnas 2008: 405).

tarpusavio dialogas. Dėmesio centre – šiaip lyg ir niekaip lig šiol nedeklaruoti (tiesiog apie juos mažiau kalbėta arba iš viso nekalbėta) juodviejų savitarpio santykiai, viliantis, kad bent šiuokius tokius pėdsakus, išpaustus koku nors rakursu, vis dėlto galima išvelgti paliktuose rankraščiuose. Kartu buvo aišku, jog, skaitant šią kolekciją kaip vientisą, nors ir iš daugybės rankraščių, storų ir plonesnių jų pluoštų (daugiau kaip 120 rinkinių) sudarytą knygą, teks atiduoti folkloristui privalomą duoklę ir nori nenori nusileisti ant „kietos“ žemės – nuodugniau pasidomėti ir paties rankraščių rengimo metodikomis. Tikėtasi ir dar daugiau – Vėliaus parengtame rankraštinio pavidalo tautosakos sąvade mėginti įžiūrėti jo asmenybę atspindinčius ir mokslinę individualybę nulėmusius pamatinius bruožus². Apibendrintai tariant, tyrimo dėmesys kreipiamas viena linkme – aptarti Vėliaus tautosakos rinkiniuose išryškėjusį rinkėjo profesionalumą, matuojant jį pagal nustatytą XX a. antrosios pusės tautosakos rinkimo kanoną, kartu mėginant užčiuopti tiesiogiai ir netiesiogiai reiškiamą individualizuotą požiūrį tiek į kuriamą naują tautosakos šaltinį, tiek į jame veikiančius asmenis.

Gyvenamo laiko paradigma rankraščiuose

Imantis Norberto Vėliaus tautosakos rankraščių peržiūros, iš anksto buvo angažuotasi įvertinti, mėginti įžiūrėti, kiek ir kaip ši kolekcija patenka į anuomet visiems mokslo (ir ne vien mokslo) dalykams privalomo marksistinio metodo lauką, kaip reikėsi marksizmo diegtas mąstymo šablonas šiame ne teoriniame ir ne spaudai skirtame folkloro diskurse. Juk, remiantis „klasių kovos“ ideologiniu konstruktu, vien bendravimą su kaimo žmonėmis tiesiog daugiau negu paprasta pritraukti ikiėjimo į „liaudies mases“.

Ir iš tikrųjų rankraščių įvaduose bei tautosakos pateikėjų glaustuose ir labiau išplėtotuose aprašuose, ypač iš Vėliaus ankstyvojo tautosakos rinkimo etapo, nesunku įžiūrėti paskui šią veiklą besidriekiantį vienokį ar kitokį sovietinės ideologinės prievolės šleifą. Jį atpažinti verčia ir Vėliaus amžininkų bei bendražygių prisiminimuose išnyrantis niūrus rūstaus laiko fonas, kurį išryškina paliudijimai, kad anuomet Vėliui, pirmiausia kaip ekspedicijų entuziastui bei rengėjui, buvo skiriama speciali priežiūra, nuolat iškildavo įvairaus pobūdžio suvaržymų, nukreiptų kontroliuoti ir pristabdyti vis didesnius mastus įgyjantį kultūrinį judėjimą – senojo kultūros paveldo rinkimą bei skelbimą, siejamą su Vėliaus asmeniu (Milius 1997: 374–375).

---

² Vienne viešame Etninės kultūros globos tarybos posėdyje Ramunė Vėliuvienė prisiminė, kaip ji ne kartą yra klaususi vyro, aktyvaus ir daugybę pareigų turinčio mokslininko, kodėl jis gaišta pats važiuodamas į atokiausius kampelius užrašinėti tautosakos ir sudarinėdamas rinkinius, kai tą gali atlikti (ir iš tiesų dažnai atlieka) kur kas žemesnės kvalifikacijos žmonės. Norbertas Vėlius tik modavęs ranka į tokius klausimus ir atkirsdavęs, kad visai kitas dalykas, tiesiog didelė privilegija pačiam tyrėjui matyti ir girdėti rūpima tema kalbantį žmogų, kai jo paliudijimus čia pat galima tikslingai pagilinti, patikrinti, perklausti ir dar kitaip įvertinti šią autentiškiausiu būdu – iš pirmų lūpų – gautą informaciją. Gaila, kad kol kas neteko rasti rašytiniuose šaltiniuose kokių nors Vėliaus pasisakymų šia tema – apie profesionalaus folkloristo išskirtinę priedermę, liudijančią tam tikrą mokslinės veiklos specifiką, kylančią iš būtinybės užsiimti ne vien kabinetuose įprasta teorine veikla, bet neišvengiamai susidurti ir su jos praktika, vadinamaisiais folkloro lauko tyrimais.

Šmėsteli užuominos ir apie dar kitokią, padidintą vidinę bei išorinę kontrolę net kasdienėje darbo vietoje, atrodo, taikytą vėl tuo pačiu pagrindu – liaudies kūrybos aktyvaus kaupimo atžvilgiu. Žinomas ano meto kraštotyrininkas Antanas Stravinskas yra užsiminęs, jog gerokai vėliau (apie 1976–1977 m.) su tam tikra nuoskauda Vėlius yra jam pasakojęs, kad ir tuometiniame Lietuvių kalbos ir literatūros institute jo surinkta tautosaka buvo cenzūruojama, o 1971–1972 m. ne kartą buvo svarstomas ir, švelniai tariant, baramas ne tik pačiame Institute, bet ir saugumo „konservatorijoje“ (Stravinskas 1999: 76–77). Žinoma, tokio istorinio laiko konteksto atvira forma neliko ir negalėjo likti pačiuose rankraščiuose net „tarp eilučių“. Skaitančiajam tautosakos raštus jų laiko dvasią reikia tiesiog turėti galvoje, suprasti ar net dažnai pačiam ją išsišifruoti vien iš netiesioginių užuominų.

Koks ideologijos sergėtojų reikšmingas vaidmuo buvo priskiriamas tautosakai, šiandien žinome kad ir iš viešai ar neviešai demonstruoto draudimo fiksuoti nepageidaujamą tiems laikams dainų repertuarą (pvz., nepriklausomos Lietuvos laikais dainuotus patriotinius kūrinius). Kad tokių draudimų tikrai būta, rodo archyvo darbuotojų, priėmusių ir pirmuosius Vėliaus 1959 m. rinkinius, palikti prieraišai: *viena šio rinkinio daina saugoma atskirai LTR 3226*. Kaip tik šiame rankraštyje yra net keistai prasprūdusių jauno tautosakininko mėginimų „reabilituoti“ vieną ar kitą kažkodėl politiškai netinkamą laikytą kūrinių. Pavyzdžiui, užrašęs dainą „Jau dvidešimt metų jaunuolis“, jis prideda komentarą:

Tą dainą po karo plačiai dainavo žemaičių krašte. Tačiau už jos dainavimą grasindavo kalėjimu. Matyt, kažkur yra nesusipratimas LTR 3226.

Idomu, kad pagal to meto griežtą tautosakos klasikos ir vėlyvojo jos sluoksnio vertybinę skirtį Vėlius pastarąjį, ir ypač romansus, tarsi atiduodamas duoklę estetiniam vertinimui pirmiausia iš marksistinių pozicijų, ironiškai vadina šedevrais, atėjusiais iš kapitalizmo laikotarpio, atrodo, visai nuoširdžiai juos laikydamas tik nevykusia visokio pasmerkimo verta būtent to meto kūryba. Plg. fragmentą iš rankraštinės studijėlės apie dainas³:

Ugdant jaunimo estetinį skonį, pirmiausia ir reikia kovoti prieš šiuos lėkštus, buržuazine morale persisunkusius „romansus“. Geriausia tam priemonė – rinkti ir visokiais keliais (per radiją, spaudą, saviveiklininkų ir profesionalų ansamblius) populiarinti tradicijas ir naujas – tarybines mūsų liaudies dainas LTR 3500.

Anuomet propaguojamos marksistinės klasių kovos atgarsiai taip pat tarsi ir nebėra vien grynai formali užrašinėjančiojo prievolė, nes, reiškiami nors ir patetišku, bet gana patraukliu didaktiniu stiliumi, prasibrauna į rinkinyje autoriaus vardu pristatomą savo pašnekovo vertinimo diskursą (beje, pakliuvusį ir į tuometinę spaudą):

Žiūrėjau, žiūrėjau į jo suvargusį, ne laiku pasenusį veidą, į galvą, įpratusią lankstyti prieš visus ponus, ir taip graudu pasidarė. Kas norėjo, tas engė tą mūsų liaudį: ir rusų valdininkai, ir lenkų šlėktos, ir savieji poneliai. Visus tu maitinai savo darbščiom rankom ir

³ Plačiau žr. nedidelį (31 p.) rašinį „Apie Savilionių apylinkės tautosaką ir jos pateikėjus“ (LTR 35000, užr. 1961 m.).

visiems lenkei savo nugarą. Net dabar sunku tau atsitiesti. O juk prieš tave turėtų visi lankstyti LTR 3995, II rinkinio pluoštas; Vėlius 1969a: 318.

Kaip dar vieną, irgi tam tikrą ideologinę duoklę, matyt, reikėtų laikyti ir vengimą kalbėti tremties temomis biografiniuose rinkinių įvadėliuose, kuriuose rinkinio sudarytojas paprastai savo nuožiūra perpasakodavo svarbiausius pateikėjo gyvenimo faktus, jei neturėsime galvoje retų pavienių, lyg tarp kitko brūkštelėtų pastabų: *po karo buvo išvežta į Rusiją* LTR 3576. Panašu, kad rimtą papildomą apsidraudimą nuo priekabios akies galėjo reikšti ir ką nors padainavusio ar pasakojusio žmogaus pristatymas informuojant, jog jis *dalyvavo Spalio socialistinėje revoliucijoje, matė Leniną* LTR 3796, užr. 1965 m. Kai kuriuos epochos paliudijimus akivaizdžiai diktavo pati tuometinė aplinka. Plg. Vėliaus sutikto nuostabaus pasakotojo iš Rimšės aprašo fragmentą, kuriame vėl ne be ideologinio patoso perteikiamas autentiškas susitikimo kolūkiniame kaime fonas, autoriui vartojant šiuo atžvilgiu gana iškalbingą retoriką:

Netoli burzgė kuliamoji, o ant kalno važinėjo keli vežimai, triūsė su šakėmis vyrai ir moterys. Paklausus, kuris čia Dubaka, visi mums parodė nediduką dieduką, kuris, stovėdamas ratuose, važiavo stačiai į mus. Jo skruostus ir dalį pasmakrės dengė didžiuliai budioniški ūsai [čia ir toliau išretinta mano – B. S.], *o akutės maloniai žibėjo iš po skrybėlės. Pasisveikinus ir pasakius, jog mes norime užrašyti visokių atsitikimų, aplinkiniai žmonės suklego: „Jūs ir į jaučio skūrą nesurašysit, ką Dubaka primeluos. Tai antrasis Kruščiovas!“ Dubaka truputį sumišęs, tačiau patenkintas šypsojosi* LTR 3864, užr. 1966 m.

Panašiai, ne dirbtine intencija, bus atsiradusios ir kai kurios kitos pateikėjų biografinio diskurso vietos. Pavyzdžiui, turbūt tikrai ne iš būtinybės piešti socialinę idilę kolūkiniame kaime, pristatant iš esmės beveik kiekvieno pateikėjo vargingą ir skurdų ankstesnį gyvenimą, nuolat paties kalbėtojo lūpomis pabrėžiama dabartinė jo situacija kaip pačioje senatvėje sulauktas laimingas tarpsnis. Baigiant aptarti Vėliaus tautosakos rinkinius epochos primastos ideologijos refleksijos rakursu, reikia pripažinti, jog bendrame rankraščių visumos fone ryškesni ideologiniai arba apskritai gyvenamo laiko⁴ išpaudai yra gana reti ir iš tikrųjų būdingesni ankstyvajam Vėliaus tautosakos rinkimo laikotarpiui – septintajam XX a. dešimtmečiui. Ir tie išpaudai pastebėti viso labo tik rinkinių prieangiuose, nes jie ir pasitaiko vien pasakubomis apmestose rinkinių įžangėlėse ar šiaip komentaruose. Tad peršasi dar viena išvada – ar tik nebus galiojusi nerašyta taisyklė ideologines deklaracijas dažniau sprauti į skelbiamą spaudoje viešą folklorinį diskursą nei į archyviniam saugojimui parengtus rankraščius. Be jau nurodytų atvejų, turima omenyje iš vyresnės kartos atminties iki dabar neišsitynę plačiai vartoti privalomieji liaudies ir liaudiškumo sąvokų turinio stereotipai, spaudoje pasirodžiusiuose Vėliaus rašiniuose, matyt, atsiradę ir kaip priedanga, kaip neginčijamas argumentas įteisinti folklorui – kaip

⁴ Beveik kiekviena rankraščio eilutė po daugelio metų pasirodo savaip verta dėmesio. Antai už pristatomus tautosakos rinkinius buvo atlyginama, todėl juose tvarkingai įsegami priėmimo komisijos aktai, kuriuose nurodoma, kiek sumokėta. 1959 m. už vertingą ir ne tokį vertingą rinkinį skiriama nuo 800 iki 250 rublių, o po 1960 m., matyt, jau įvykus pinigų reformai, tik po 16 rublių ar kiek daugiau.

tik liaudyje ir gyvuojančiam. Parengęs garsios dainininkės tautosakos rinktinę, jis pratarė dėl viso pikto apsidraudžia tvirtindamas, kad tik „tarybiniais metais, akcentuojant darbo žmonių, kaip svarbiausių tautosakos kūrėjų ir saugotojų, vaidmenį, buvo atkreiptas didesnis dėmesys ir į atskirus tautosakos pateikėjus“ (Vėlius 1973: 6); to nepamirštama ir anksčiau pasirodžiusiose publikacijose, kad, „daug vargdami sunkiais carizmo ir buržuazijos valdymo metais, jie išliko tiesūs, nepalaužti, kaip šimtamečiai žemaičių ažuolai, kartu išsaugodami optimistinę mūsų liaudies poezijos dvasią“ (Vėlius 1964a: 103); net daroma prielaida, kad tikėjimas mitinėmis būtybėmis susilpnėjo tik dabar, kai „socialistinėmis sąlygomis, pakilus kaimo kultūrai, į viską imta žiūrėti racionalistiškai, ir žmonių sąmonėje nyksta bet kokie prietariai“ (Vėlius 1964b: 160). Ne iš gero skelbtose informacijose apie įvykusias ekspedicijas (tai maži straipsneliai smulkiu, vos išžiūrimu šriftu, paprastai įdėti paskutiniame laikraščio „Literatūra ir menas“ puslapyje) atsiradusios frazės, iškeliančios kraštotyrinio darbo ideologinę reikšmę: „Ne vienas sutiktas senelis prašomas prisiminti savo vaikystę, kaip su ginklu rankose 1905 ir 1915 m. kovojo už sotesnį duonos kąsnį ir šviesesnį gyvenimą“ (Vėlius 1969b). Šiam tyrimui iš Vėliaus tekstų specialiai ištrauktos ideologinės deklaracijos anuomet visų pirma turėjo užtikrinti, kad tas tekstas pasirodys spaudoje, ir kartu stiprinti pačios folkloristikos pozicijas, pabrėžiant jos aktualumą ir reikalingumą. Tuo tarpu šiandien tos privalomosios ideologinės klišės mums sako ir ką kita – jų autoriaus siekimą bet kuria kaina mažinti galimus slenksčius sau ir kitiems, aktyviai dalyvaujantiems kraštotyrinėje ir kartu mokslinėje veikloje. Beje, ideologinis šešėlis nė mažiausiu krašteliu nekludė užrašomų pačių tautosakos kūrinių. Jų perteikimas, kaip Vėlius dažnai mokė savo ekspedicijų nuolatinius dalyvius, neturi niekaip, nė per nago juodumą pažeisti autentiško tautosakinio vaizdo⁵.

Ypatingas Vėliaus – tautosakos metraštininko – laikas ir kitais atžvilgiais. Tik vos vos persiritus XX amžiui į antrąją pusę, Lietuvos kaimas iš dalies nors ir negyveno senesnės folklorinės kultūros ritmu, bet labai gerai jį jautė ir prisiminė. To ritmo aidą dar buvo galima išgirsti kaip neseniai, žemaičių atsimenamos jaunystės laikais, turėtos „mados“ būriu laukuose dainuoti (LTR 4721), atpažinti iš paprastos kasdienybės, kai, netikėtai užėjęs pas pateikėją moterį, ne kartą galėjai ją užtikti staklėse besėdinčią ir drobes audžiančią (LTR 3501). Dabartinėmis akimis žvelgiant, Vėliaus rankraščiai iš tiesų prisigėrė unikalios, vėlesniais laikais net prisiminimuose išblankusios, o anuomet, pavyzdžiui, Žemaičiuose, gyvų gyviausios tautosakinės tradicijos dvasios:

Kuol jauna bovau, kavalieraiti, ar par talkas, ar par mynes vaikiokā monė gruobstėis: „Veruonika, ėkem dainioutė...“ LTR 3237; Lioub monė pakvėis į bi kuokį balio, sakys: „Tau

⁵ Apie šią Vėliaus, profesionalaus rinkėjo, darbo pagrindinį principą, kaip šventą priesaką, vis kartotą jauniems savo pasekėjams, jau po jo mirties pakylėtai ir su didžiule pagarba kalbėjo Liudvikas Giedraitis: „tautosakos rinkiny žmogaus Daina, Žodis – aukščiau visų valdžių, draudimų, cenzūrų – visiškai nekritikuotina, netaisyti Tiesa, gal net vienintelė tokia nepajudinama salelė tarybinės karalystės neaprėpiamų jūrų platybėj...“ (Giedraitis 1999: 164).

nieka nerėk, tu gerk, vėišiek ir dainiuk!“ LTR 3527; Ir šventās vakarās susieidava jauniški kartu pabūtė, padainoutė. Sosėės mergų, vaikėzų, – ir apaušdava badainiujant LTR 3573.

Juozas Tarvainis labai mėgsta pasakoti. Visi sėdiški ai juokiasi, kaip kartą jis vidurnaktį atsistojęs prie duonos eilėje ir visą naktį išpasakojęs pasakas, kad nebūtų nuobodu laukti, kol atidarys parduotuvę. Ir pasakodavęs vis kitas pasakas LTR 4057.

Kitąsyk kokie susiėjimai, vis pasakas pasakoja ir pasakoja. Daug pasakų girdėjęs tar-naudamas kariuomenėj. Žinoma, pasakas ten sekdamo rusų kalba, tų pasakų iš jo neužrašiau. Juozas Budrius beveik visoje apylinkėje žinomas kaip „didelis pasakorius“. Kartą per vardines kai pradėjęs pasakas pasakoti, niekas nei bešokęs, nei bedainavęs, o klausęsi pasakų. Ir išpasakojęs per visą vakarą net iki trečios valandos. Žmonės, ruošdami kokį susiėjimą (balių), stengiasi pakviesti ir Budrių, kad nebūtų nuobodu LTR 3575.

Pasakas ir atsitikimus pasakoja mielai visiems, kas tik paprašo. Su pasakom esą net ligonį numarinęs. Nuėjęs sykį Medikio lankyti. „Jūzapā, – sakąs tas Medikis, – tu muokė gražių pasakų, papasakuok.“ Papasakojęs vieną pasaką, antrą, o kaip trečią pradėjęs – Medikis nebesiklausęs, nes jau buvo miręs LTR 3527; Vėlius 1992: 459.

Baisė miegsto pasakuotė. Aš ir daba [užrašyta 1969 m. – B. S.] ėno pasakuodama. Nuėno į kuokį namą, apsistuoja, pabūno kelias dėinas ir pasakuoja. Monė žmuonės ir pamaitėn. Monė ožkvėit: „Petrutienelė, atvažiuok, káp tavėis mūsų vakā lauk!“ Kartās į Žemalė, kartās čia pat puo kaimą pavaikščiuoja pas draugų. Pabūno ėlgā, ėšdiestau vėsas pasakas. Ėr numėškė, ėr svetėmė atėn paklausytė. Ypač vakā. Ka ėšgėrst, ka Petrutienė atėjė, būrė sosėrenk... LTR 405.

Palikta Vėliaus ranka apmestų įtaigių vaizdelių ir iš kitų Lietuvos vietų, ypač iš jį visados traukusios, beveik nepažeistą senąjį gyvenimo būdą išlaikiusios, gyvastingai XX šimtmetyje tebevešėjusios apeiginio dzūkų dainavimo bei jaunimo vakarojimų terpės:

Ypač mėgsta vestuvėse padainuoti, tėvus ir jaunąją pravirkdyti. „Kai šalin [pas jaunąją – B. S.] vežė. Jau išvesdinėja, žirgų kinko, duktė atsisveikina su kaimu... Stiopka atbėga, sako: „Davai pravirkdykim motų!“ Kaip davėm „Žirgeliai sukinkyti“ – ai ai ai ai! Blinkt motka ir apalpo“ LTR 3670.

Prieš Kalėdas advente pradeda vakaroti – per mėšąjiedą, gavėnią, iki pavasario. Būna koleina: šiandien pas mane, ryt pas tave, trečią rytą vėl pas kitą.

Subatoj ar nedėlioj večėrinis būna. Iš kelių kaimų suveina: Poškai, Grybiškės, Lastaučiai. Šoka, muzikantai groja. Kada mergos – basos, su spadnyčiomis plačiomis, ilgomis – apsisuka, net spadnyčios užia. Šoka ik aušrai LTR 3795.

Kad žmonių vis dar buvo neprarasti tiesioginiai ryšiai su tautosaka, patvirtina ir dar kitokios aplinkybės. Kaip pagrįstai galima spėti, dažniausiai knyginiis apsiskaitymas anuomet dar negožė (arba jis tik retsykiais prasikišdavo) liaudiško pasakojimo tradicijos. Tautosaka vis dar gyva ne rašytu žodžiu, o kaip ir kadaise – eidama per žmones iš lūpų į lūpas. Dėl to Vėliaus pateikėjas net teisinasi, kad jam iš knygų *trudna pajungt*, kad *tik iš senovės* jo sekamos pasakos (LTR 4303). O kaip ir „pajungs“, jei vos ne kiekviena net kelių eilučių biografinė informacija baigiama autoriaus pastaba, kad apklaustasis *nemoka nei skaityti, nei rašyti*. Ar tik ne ši aplinkybė bus lėmusi, kad Vėliui dainavusios moterys dar beveik nekalba apie dainų sąsiuvinius (išskyrus retus

atvejus, kai bendrauta su jaunesniais asmenimis⁶), iš kurių šiandien net vyriausioji karta jau dažnai ir tedainuoja. Antra vertus, taip spėjant būtina ir išlyga; tai verčia daryti priešingos pastabos, bylojančios apie jau prasidėjusį perėjimą nuo žodinės prie rašto kultūros, iš kurių patiriame, jog ne viena „dainuškininkė“ savo repertuarą yra gerokai papildžiusi iš knygelių ar kalendorių išmoktomis dainomis. Taigi Vėliaus tautosakos rinkimo laikas buvo ne tik dėkingas senosios tautosakos paieškoms, bet kartu buvo ir sudėtingas metas, daugeliu požiūrių paženklintas daugybės prieštaravimų.

Metraštininko palikti pateikėjų portretai

Daugiau nei trisdešimt metų (1958–1990) Vėlius dalį savo laiko skyrė tautosakai rinkti – tiek savarankiškai, tiek kartu su kitais. Šiam reikalui savo iniciatyva ir tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto siuntimu jo nemažai važinėta į individualias komandiruotes, aktyviai dalyvauta kompleksinėse ir specialiai tautosakai skirtose ekspedicijose, dažnai joms ir vadovauta. Pirmuosiuose, dar studijų metais parengtuose rinkiniuose būsimasis lietuvių mitologijos tyrėjas neslepia, kad tautosakos paieškoms pasinaudodavęs kiekviena pasitaikiusia proga⁷. Kartu su juo dirbusieji taip pat pripažįsta, kad Vėliaus būta užsispyrusio rinkėjo, rinkėjo pasišventėlio, per ekspedicijas siekusio apeiti kuo daugiau pateikėjų, o jeigu jam pasisekdavo aptikti pačius talentingiausius, tai „stengdavosi išspausti iš jų visa, kas įmanoma“ (Krišto-paitė 1999: 89). Užrašinėjo irgi beveik viską, visų žanrų ir žanrelių pavyzdžius, nors, tiesą sakant, tik iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad visus tautosakos dalykus, kuriuos tik gebėjo išgauti iš žmonių, tuo tarpu iš tikrųjų rinko tik tuos, kurie anuomet tautosakos mokslo pripažinti kaip rinktiniai. Šiaip ar taip, tų rinktinių dalykų sąrašas ilgas ir margas, šiandien net būtų sunkoka surasti tai, ko nėra iš jo rinkinių turinių sudarytoje žanrų suvestinėje: *dainos, raudos ir jų parodijos, religinės giesmės, litanių parodijos; pasakos, sakmės, padavimai, pasakojimai, oracijos, anekdotai; patarlės ir priežodžiai, mįslės, galvosūkių, juokavimai, greitakalbės, adverniška kalba, etiketo formulių pamėgdžiojimai, tikėjimai, prietarai, burtai, užkalbėjimai, prekių gyrimai, oro spėjimai, sapnų aiškinimai, gamtos garsų pamėgdžiojimai, skaičiuotės, žegnonės, pravardžiavimai ir pravardės, erzinimai; etnografiniai (ypač papročiai) aprašai, atminimai, atsiminimai, liaudies medicina, žinios ūkininkų praktikai, paminklų, laidotuvių vainikų užrašai ir neturinti konkrečios žanrinės priklausomybės medžiaga, paprastai nurodoma kaip papildomos žinios ir įvairūs dalykai.*

⁶ Norėdamas pagrįsti vis labiau plintančią naujų dainų bangą, Vėlius kalba apie „naujas kultūrinės priemonės“, tarp jų ir dainų sąsiuvinius: „Antai D. Rukaitės iš Ginučių, g. 1944 m., pateiktame mėgstamų dainų sąsiuvinėlyje yra tokios tarybinių kompozitorių dainos...“ (Vėlius 1966: 165).

⁷ Plg. rinkinių įvadų ištraukas: *Rudenį važiuojame į kolūkį (Nemenčinės raj., Maikūnų km.). Per dienas su krepšiais vaikštinėdami bulves rankinėjome, o vakare, ant šiaudų sugulę, atsitikimus ir anekdotus pasakodavome. Nutverdamas minutėlę laiko, tuos atsitikimus ir užrašiau. Jie rašyti ne „nuo lūpų“ LTR 3171; Š. m. vasario 7 d.– kovo 20 d. Alytuje atlikau pedagoginę praktiką. Kadangi mokytojo darbas man nebe naujiena, daugiau laiko galėjau skirti tautosakai rinkti LTR 3457; Šią vasarą universiteto studentai Kaniūkų kaime (Jokėnų apyl., Varėnos raj.) statė karvidę. Pabaigęs dienos darbą arba kai oras būdavo blogas, lankiau kaimo žmones ir užrašinėčiau tautosaką LTR 3490.*

Norbertas Vėlius užrašo tautosaką Mažųjų Pupojų kaime (Vilniaus r.) iš
Julės Ivanauskaitės-Skliaustienės ir Eleonoros Noreikytės-Ivanauskienės 1964 m.
K. Vainoro nuotrauka (LTR 3666)

Kaip mūsų įvairių technologinių galimybių laikais jau daug kas ir neišsivaizduotų, užrašinėti (ir perrašinėti) šitos tekstų įvairovės variantus rinkėjui teko ranka⁸. Iš čia daug ir visokių keblumų rasdavosi. *Pasakomąją tautosaką stengiausi užrašyti „nuo lūpų“ – žodis žodin. Kiek blogiau sekėsi su pasakotoja K. Pociene. Ji mokėjo pasakoti tik greitai ir nesustodama, kai tik iš lėto – jai nebeįsėina LTR 3148. Ypač dideles netektis dėl to patyrė dainos⁹. Dažnai Vėliui tikriausiai belikdavo padūsavus vien konstatuoti, jog dėl techninių kliūčių dainos užrašytos be melodijų LTR 3643; būta atvejų, kai tų melodijų ir negalėjo būti, mat gavęs rašyti dainas, pavyzdžiui, iš žemaičių dainininkų, jo žodžiais tartant, „ne lakštuojant“, o tik diktuojant. Vargta jo, kaip jau minėta, kantriai po kruopelę lasiojantis pasakojamuosius dalykus ir vien pasvajojant apie patikimesnį fiksavimo būdą, ypač sutikus kokių puikų pašnekovą: pasakų moka labai daug, būtų gerai jas užrašyti magnetofonu LTR 3435. Beje, toji anuometinė populiari garso įrašymo priemonė – didžiulis magnetofonas (kaip tik*

⁸ Pirmasis juodraštinis variantas bendraujant su žmonėmis buvo rašomas naudojant paprasčiausią ir, matyt, tada prieinamiausią rašymo priemonę. Plg. eilutes iš Vėliaus 1963 m. Zervynų ekspedicijoje rašyto dienoraščio: *Mano sąsiuvinis bematant pilnėjo, o pieštukai nakte nyko LTR 3677.*

⁹ Šiaip jau Vėlius dažnai dainas rašė kartu su kitu gerai žinomu ano meto tautosakininku „muzikiniams reikalams“ Broniumi Uginčiumi, kurį labai vertino ir visada minėjo su meile: *Ir kad jūs matytumėt, kaip Bronius dirba! Dėmesys įtemptas iki kraštutinumo, ausys gauda ritmo vingį, o ranka žaibo greičiu ženklina pusines, ketvirtines. Ir vienui vienu prisilietimu išėina visa nata, vienui vienu. Ir dirba be sustojimo, be atodūsių. Jau trečią vasarą mes vaikštom kartu po įvairiausių Lietuvos kampelius ir jo meilė darbui, susikaupimas ir pašėlęs darbo ritmas visada įkvepia ir paskatina mane. Bronius gimęs dainai, kaip vieversys giesmei LTR 3677, p. 13.*

dėl didumo ir svorio labai nepatogus nešiotis) pradėtas Vėliaus naudoti, sprendžiant vien pagal jo rankraščius, apie 1965-uosius metus¹⁰.

O koks Vėliaus tautosakos rankraščiuose iškyla paprasto ar rinktinio pateikėjo paveikslas? Kaip reikėtų apibendrinti, kokie žmonės jam atverdavo savo namų vartus ir širdį, su kokiame socialiniame sluoksniui priklausančiais tautosakos mokovais dirbo per ekspedicijas? Kaip galima spręsti iš glaustai ar labiau išplėtotai aprašytų jų gyvenimo istorijų, kaip ir ankstesniais laikais, išmetus šįkart iš galvos bet kokį tais laikais netikėtais rakursais prasikišantį jau aptartą ideologinį angažuotumą, tai žmonės, tarnavę padiniais lauko darbininkais, „trobelninkai“, ne kartą „ėję ubagais“, augę didelėse (net aštuoniolika vaikų išauginusiose) šeimose ir patys tokias turėję. Kad ir kaip bežiūrėti, tai vis ta pati, ilgiausiai tautosaką išlaikiusi, daugiau ar mažiau talentingų, bet paprastų ir ypač dažnai pačių vargingiausių, nors darbščių ir visokių amatų mokėjusių gyventojų kategorija. Tai žmonės, kurių gyvenimas, jų pačių žodžiais tariant, „viena biednys-tė“ ir kuriems net „akių šviesių nėra, jos praverktos“ (LTR 3504). Kitas dalykas, kad galbūt aukštesnių socialinių sluoksnių atstovais tautosakininkų nė nebuvo domėtasi, ir jie tiesiog nepakliūdavo į anuometinių tiek šio, tiek kitų rinkėjų akiratį. Nors vieno kito apsišvietusio ir tam tikrą išsilavinimą turinčio pateikėjo Vėliaus, kaip rinkėjo, kelyje irgi tikrai būta. O tipišką XX a. antrosios pusės pateikėjo paveikslą galima atpažinti vien iš Vėliaus pagautų jo pašnekovų taiklių frazių, kurios kartais geriau juos pačius apibūdina nei ilgi ir ištęsti visą gyvenimą nuosekliai aptariantys traktatai:

Muoku sietė, pjautė, artė, linos mintė, šukoutė – vėsos darbos. Kāp pagalvuojė – šou kraujė nelaktų – tāp vargosė. Ir dar vyrq tēngēnē turiejau, ēr ož jī reikiejē dērbti. <...> [Vyras net sakydavęs:] „So tuokē ēr ont kopsta gyvensē“ LTR 6057.

Šiaip skaitant ilgesnius ir trumpesnius pateikėjų aprašus (nuo kelių eilučių iki kelių lapų, nors tipiškiausiais apžvelgiamuose rankraščiuose reikėtų laikyti glaustus, pusės lapo biografinius apibendrinimus) dėmesį patraukia nuosaičius, be jokio patoso, nors visada įdėmiai visą šnekinamo tautosakos žinovo aplinką stebinčio ir kritiškai jį patį vertinančio autoriaus kalbėjimas:

Užaugino tris sūnus, numarino jau du vyrus ir ieško trečio. Keistoko būdo, abejotino teisingumo. Mėgsta meluoti ne dėl naudos, bet šiaip iš papratimo LTR 3148.

Tokiam pastabumui išsiugdyti neabejotinai reikėjo ir tam tikrų pastangų. Ne šiaip sau kita ano meto uoli tautosakos rinkėja Danutė Krištopaitė, prisimindama kelis dešimtmečius trūkusį juodviejų su Vėliumi bendradarbiavimą šioje srityje, iškelia savo bendražygio nepaprastą energiją ir didelį užsidegimą gausinti jau esamus tautosakos

---

¹⁰ Plg. iškalingą ištrauką apie vargą su pirmais įsigytais magnetofonais iš Vėliaus rašyto Dieveniškų ekspedicijos dienoraščio: „Būtų tylu kaip bažnyčioje [kalbama apie ekspedicijos vakarus – B. S.], jeigu senas tautosakos vilkas Juozas [Aidulis] neprakaituotų prie springstančio magnetofono. Magnetofonas burzgia, terškia kaip traktorius, o Juozas keikiasi:

– Po velniais! Kartais ima, o kartais – piš!

Antanas autoritetingai ramina:

– Ims, kaip neims, tik va krestelk su kūju“ (Vėlius 1969a: 315).

aruodus ieškant naujų ir gerų pateikėjų. Nors, kaip pats Vėlius anuometinėje spaudoje leidžia suprasti (beje, turėdamas jau gero dešimtmečio rinkimo patirtį), iš tiesų kiekvienas pakalbintas žmogus yra vertas tautosakininko dėmesio, nes kaip nėra Lietuvoje bevardžių kalnų ir klonių, laukų ir raistų, piliakalnių be padavimų, kaimų be istorijos, taip ir žmonių – be talento (Vėlius 1970). Jo tautosakos rinkiniuose apie tai kalbama dar konkrečiau ir be jokių užuolankų tai pripažįstant:

Marijona Norvaišienė nepasižymi ypatingu nei pasakotojos, nei dainininkės talentu. <...> kas betarnaujant įstrigo į galvą, dabar noriai stengėsi atsiminti ir man papasakoti. M. Norvaišienės pavyzdys rodo, jog beveik kiekvienas mūsų liaudies žmogus gali būti tautosakos pateikėju LTR 4724.

Jurgis Dunauskis nėra koks garsus pasakorius, tačiau, kaip ir kiekvienas žmogus, žinojo keltą sakmių, padavimų, pasakų, kuriuos ir man papasakojo LTR 3565.

LTSR Kraštotyros draugijos skyriaus mokslinės-tiriamosios ekspedicijos Varėnos rajono Marcinkonių apylinkės Zervynų kaime dalyviai prie „savo namų“ (1963 m. rugpjūtis). Iš kairės į dešinę: Vacys Milius, Antanas Tyla, Bronius Uginčius, Ramūnas Budriūnas, Antanas Stravinskas, Juozas Aidulis, Norbertas Vėlius, Regina Sipavičiūtė

Rimvydo Kunsko nuotrauka

Vis dėlto, kad ir kaip įtikinėjo save ir kitus matyti bemaž kiekvieną pašnekovą kaip potencialų tautosakos pateikėją, pats juos iš tiesų atsirinkinėjo ir nori nenori „parūšiuodavo“, atsižvelgdamas į žmonėms pačios prigimties nevienodai atseikėtas atminties, iškalbos, balso, klausos ar kokias kitas folklorinei saviraiškai svarbias dovanas. Antai pirmosios LTSR Kraštotyros draugijos surengtos ekspedicijos Zervynose rezultatams apibendrinti skirtame leidinyje Vėlius nė kiek negražbyliaudamas (nors kalbėti su patosu ir gražiai ne tik apie žmones iš tos pačios ekspedicijos jo tikrai mokėta; žr. Vėliaus Zervynų ekspedicijos dienoraštį LTR 3677) apibendrina savo patirtą įspūdį iš susitikimų su pateikėjais gana objektyviai ir santūriai, be jokių perdėjimų:

Beveik kiekvienas zervyniškis moka dainuoti, kai susėdama už vaišių stalo ar sustojama po darbo lauko gale. Kiekvienas prisimena kokią pasaką, kai susirenkama prie vienos lėmpos ilgais žiemos vakarais. Tačiau Zervynose nesutikta tokių dainininkų ar pasakotojų, kurie apstulbintų klausytojus savo repertuaro platumu, pateiktos medžiagos retumu. Tai eiliniai tautosakos pateikėjai, kokių yra nemaža kiekviename dzūkų kaime (Vėlius 1964c: 141).

Profesionalų rinkėjo požiūrį kaip tik ir rodo nevengimas „gaišti“ su eiliniu pašnekovu, o vėliau rengiant rinkinį tai tiesiai pripažįstant:

Pranas Vilius tik vidutiniškas dainininkas ir pasakorius. Pas jį buvau užėjęs tik vieną kartą LTR 3643.

Tuo tarpu gabesnių pateikėjų repertuarą jis kartais išklausia iš kokių „trijų prisėdimų“, o jau užėjus išskirtinius tautosakos žinovus lanko vos ne kiekvieną ekspedicijos darbo dieną ar net praėjus geram pusmečiui. Kantriai perkratinėdamas jų atsimenamą repertuarą ypač atidžiai stebi bei vertina jo atlikimą. Neatsitiktinai pirmąjį vaikščiojimo per žmones dešimtmetį jį labiausiai domino tautosakos pateikėjo individualybė: apie talentingiausius pasakotojus ir dainininkus rašo straipsnius, skelbia jų repertuarą, net sudarinėja jų rinktines (Vėlius 1964a, 1966, 1967, 1969c, 1971, 1972a, 1972b, 1973). O patį atlikimą tiesiog laiko labai reikšmingą tautosakos gyvavimo, išlikimo ir perdavimo sąlyga. Antai pasikliaudamas vis didėjančia savo patirtimi, vienodai drąsiai imasi kaip mokėdamas vertinti dainavimo tiek muzikinį aspektą, tiek tekstinę pusę:

Dainuoja antru balsu, melodijų irgi tiksliai neprisimena. Nori, kad išeitų gražiai, ir taip kartais išraito, jog klausantis visai nemalonu pasidaro LTR 350.

Dainininkė visiškai neimprovizuoja. Užmiršusi stengiasi žodis žodin atsiminti. Net pabrėžė: ką mama dainavo, viskas mamos, aš nieko nekeičiu LTR 3823.

Dainuoja Benigna Sereikienė aiškiai, švariai, storu balsu, matosi, jog yra įpratusi vesti vyrams. Melodijas gerai išveda LTR 4724.

Šiaip jau dainuojančiuosius dažniau yra linkęs apibūdinti kaip turinčius / neturinčius balsą bei klausą ir jau beveik visada būtinai pasidomi, kaip kiekvienas geresnis dainininkas pats žiūri į savo dainas ir dainavimą, kodėl jam norisi / nesinori dainuoti. Kartu, tarsi būgštaudamas primesti vien savo matymą, jis pasitelkia dažnai lengvai prieinamą „viešąją nuomonę“, pristatydamas, kaip vieną ar kitą jo pateikėją vertina vietiniai, artimiausi kaimynai, geriau tą žmogų pažįstantys. Nereti atvejai, kai tam užtenka trumputės, bet informatyvios pastabos – plačiai ar visoje apylinkėje žinoma kaip gera dainininkė. Kur kas išraiškingiau, lyg būtų pagautas nepakartojamo įspūdzio, taip vaizdingai ir ekspresyviai aprašo kuo nors išsiskiriantį individualų pasakojimo būdą, kad skaitydamas aprašą tariesi irgi sėdintis šalia jo autoriaus ir kartu stebintis prieš akis atsivėrusį nepaprastą reginį. Tokios taktikos laikėsi ne šiaip sau, o puikiai žinodamas, kad be vaizdo užrašymo dingsta pusė (jei ne daugiau) pasakojimo žavesio ir vidinės ekspresijos, tad stengėsi bent kuo smulčiau, su įtaigiomis detalėmis atkurti ne tik girdėtą, bet ir regėtą vaizdą:

Adolfas Kanevičius – nediukas, išsikėlusia krūtine, kuprotas, gudraus, šiek tiek ironiško veido. Viską pasakoja nepaprastai išraiškingai. Tiesiog nenustygsa vietoje, pašoka nuo krėslo, vėl atsėdą, plačiai mosuoja rankomis, o veidas čia linksmas, išvagotas šviečiančiom

juoko raukšlėm, čia rūstus, čia sustingęs baimėje iki paskutinio raumenėlio. Akys tik žiba, tik blyksi. Atrodo, kad jam pasakojant net plaukai piestu pasistoja. Apie ką A. Kanevičius bespasakotų, visada giliai pergyvena, iš to susijaudinimo jam net kalba užpuola, kol įsivažiuoja, kelis kartus kartoja tą patį žodį. Kaip automatas užspringsta, tačiau vėliau išsilygina ir ima kalenti vienodu ritmu LTR 4302.

[Liudvikas Dubaka] pasakojo labai išraiškingai, žodžius palydėdamas gestais ir be galo ryškia mimika. Jo ūsai kaip gyvi šokinėjo čia aukštyn, čia žemyn, o Onulė [vaikaitė – B. S.], sėdėdama ant jo kelių, vis stengėsi juos nutverti, o nutvėrusi juokėsi net užspringdama LTR 3864; platesnį ir ne mažiau įdomų L. Dubakos pasakojimo būdo aprašymą žr. Vėlius 1969c: 230–231.

Piešti tokį ar panašų atlikimo scenos paveikslą iš tikrųjų teko nelabai dažnai. Kaip nedažnai rinkėjo kelyje pasitaikydavo iš prigimties talentingų, šiuo atveju, kaip sakė Vėlius, tautosakos sekėjų. Patyrusi užrašinėtojo akis ir ausis, atrodo, be vargo skyrė pelus nuo grūdų. Kai reikėjo pasakyti akivaizdžius dalykus, per daug nerinko žodžių, kalbėjo be užuolankų ir dalykiškai:

Pasakas sutiko pasekti tik iš reikalo. Pasakodama visai nepergyveno ir nesistengė sukurti pasakoje vaizduojamos tikrovės iliuzijos, o norėjo tik perduoti turinį LTR 3501.

Pasakotojos talento neturi ir niekam pasakų nesekdavusi. Prašoma ji sutiko tik iš reikalo. Išties ji nesekė, o perpasakojo girdėtų pasakų siužetus, kartais daug ką užmiršdama LTR 3561.

Kartais griežtai etikos besilaikantis net profesionalus folkloristas, ko gero, gal ir bodėtusi perdėm tiesmuku Vėliaus kalbėjimu, kai šis drįsdavo į rinkinį perkelti nugirstas ne visai pagarbias aplinkinių replikas pasakojusiojo atžvilgiu (tokias kaip *žmonės sako, kad jam ne visi namie* LTR 3526). Pavyzdžiui, užrašęs iš vienos senolės du pasakojimus ir dvi dainas, pridėda dar beveik lapo apimties „paaiškinamąjį raštą“; štai jo fragmentas:

Mikalina Jackevičiūtė pasakoja be galo gyvai, išraiškingai, išplėtusi žibančias akis. Tačiau bespasakodama nuklysta nuo siužeto, o kartais iš viso sunku suprasti, ką pasakoja. Dainuoja be galo plonu, tarsi septyniolikmetės mergaitės balsu. Kaimynų teigimu, M. Jackevičiūtė ir bekalbėdama dažnai paklystanti, „nušnekanti“ LTR 3863.

Šiandien folkloristams vis dažniau grėžiantis nuo tautosakos kūrinio į jo atlikėją, klausantis jo pasakojamo ne tik gyvenimo, bet daug platesnio – gyvento laiko naratyvo, ieškant objektyvių kriterijų jo vertinimui, Vėliaus rankraščių palikimas dažnai galėtų pasitarnauti kaip didelę patirtį ir šioje srityje turėjusio rinkėjo paliktas pradžiamokslis ir vadovas.

Kanono ir individualumo dermė

Kiekvieną Vėliaus tautosakos rankraštį įdomu nagrinėti dviem aspektais: kaip rinkinį, nuosekliai išlaikantį privalomą jo parengimo kanoną, ir kaip tautosakos šaltinį, atskleidžiantį jo autoriaus individualų požiūrį. Pirmuoju atveju visi rinkiniai yra parengti pagal tam tikras folkloristams dar nuo Jono Balio laikų gerai pažįstamas

taisykles¹¹: rinkinio pradžioje dedama pratarmė, kurioje pristatomos tautosakos užrašymo aplinkybės (komandiruotė, ekspedicija ir pan.), vietovės apžvalga, rinkinio turinys, lentelės forma žanrų apskaita, bendras pateikėjų sąrašas (irgi dažnai pateikiamas lentelėje), kiekvieno pateikėjo gyvenimo aprašai ir po jų einantis visas iš jų užrašytas (vėliau šifruotas) tautosakos repertuaras. Patys tautosakos repertuarai išdėstomi remiantis nevienodais principais, tiesiogiai priklausančiais nuo rinkimo laikotarpio ir paties rinkėjo patirties. Pirmuosiuose rankraščiuose medžiaga išdėstoma ta tvarka, kuria jie buvo užrašyti, vėliau, kaip reikalauja metodiniai nurodymai, tarsi imama laikytis tam tikros pateikėjų hierarchijos (pirma dedamas geresnių pateikėjų tautosakos repertuaras) ar net mėginama klasifikuoti pačius kūrinius pagal žanrus, ypač tada, kai medžiagą numatoma spausdinti (žr. LTR 3258). Rankraščiai iliustruoti nuotraukomis, o retsykais papuošti net autoriaus piešiniais. Neišvengta, matyt, ir skubos darbo; jį rodo palikti tušti rankraščio lapai su pieštuku brūkštelėtais priedais, kas juose bus: *rinkinio aptarimas, pateikėjo biografija*; tiems dalykams pateikti vėliau taip ir neatsirado laiko (žr. LTR 3923, užr. 1967 m.). Ne kažin kaip, atrodo, Vėliui sekėsi su kitu itin svarbiu tautosakos užrašymo metodikos reikalavimu: būtinai specialiu komentaru nurodyti, iš kur išmoktas ir kada atliekamas kiekvienas užrašytas kūrinys bei kitas su juo susijusias aplinkybes¹². Toks reikalavimas ir šandien galioja, o anuomet jo itin griežtai laikytis greičiausiai vertė pokaryje prasidėjęs tautosakos kūrinių sisteminimas, kurio pagrindą kaip tik ir sudarė kūrinių priskiriama funkcija. Tiesa, kiek kitokias pastabas, labiau savais tikslais, Vėlius ir neragintas rašė dar pačioje tautosakos rinkimo veiklos pradžioje:

Sunku atskirti, ar čia viena daina su pradžia ir galu, ar čia dvi pradžios, ar čia du galai. Pats dainininkas dar mažiau supranta; Kap prien laiks, priein ir daina: ar veseli, ar balius – valug reikalą ir daina LTR 3148.

Neretai pastabų jam prireikia pateisinti pagal tuometinį kanoną užrašytiems to nevertiems kūriniams, į rinkinį įtraukus vėlyvus variantus ar senojo sluoksnio kūrinių nuotrupas, kurių svarbą apginti diktavo, matyt, gera profesinė būsimo folkloristo nuojauta. Jau mokslinio kelio pradžioje tyrėjas buvo linkęs matyti ne pavienius folkloro reiškinius, o veikiau patį procesą, sisteminių jų vaizdą. Galima net sakyti, kad jau pirmieji Vėliaus tautosakos rinkiniai ir šiandien atrodo lyg magistralinės prieigos kaip tik tokiam – ne atskiro kūrinio, o visos jų gyvavimo tradicijos matymui. Savaiminį tradicijos atsinaujinimą vertindamas pirmiausia kaip pačių

¹¹ J. Balys vienas pirmųjų raštu aptarė tautosakos rinkinių tvarkymo techniką dviem leidimais paskelbtame metodiniame leidinyje *Tautosakos rinkėjo vadovas* (Balys 1936: 13–14, 1940: 51–55); vėliau dar kelis kartus Lietuvių kalbos ir literatūros institute bus parengti metodiniai nurodymai ne tik kaip rinkyti tautosaką, bet ir kaip parengti rinkinius (Nurodymai 1955: 10, 1958: 20–21; Patarimai 1974: 24–27 ir kt.).

¹² Plg. tiksliai šio metodinio reikalavimo formuluotę: „Apskritai, užrašant bet kurį tautosakos kūrinį, aprašant papročius ir visa kita, reikia visuomet pateikti plačius paaiškinimus: kada, kokiomis sąlygomis kūrinys buvo atliekamas, ar jį žino tik vienas kitas asmuo, ar jis plačiai žinomas, kam jis būdavo ir yra taikomas, su kokiais gyvenimo reiškiniais siejamas, kokiomis aplinkybėmis jis nugirstas, kas tą kūrinį dainuodavo <...>“ (Nurodymai 1955: 10).

Tokišs šiltos žiemos, kaip žiema, net
ir sušerėji žmonės neprisimena. Smėgas nu-
tūpo dar vasario mėnesį, o kai buvo pra-
džio, ar pradėjau vaikščioti po Venciūnų
kaimą, mane jau sveikino pumpis ir vy-
turū kai.

Venciūnų kaimo laukai languoti.
Čia kalnas, pakalnė, čia vil kalnelis, čia
kalnelio-kilimas, čia lėli ir sočyda. Vi-
nos sočybos senos, siaudiniais ra-
manotais stogais, lyg suaugusios

su žime ir tapu-
sios neatskiriamai
gamtos detale.

Kitos namų, besisąjaušiančios baltais lan-
gais ir gelsvais šed-
riniais ar net skar-

oliniais stogais. O pakalnių-upelis ar
šaltinėlis. Upeliui surinko iš smėlėtų
laukus šaltą vandenį ir gurgena sau
tarp karklių ir žilvyčių, šaltlydami
akmenėlius.

Venciūnų kaimo-Domantonių
tarybinio ūkio centras. Čia daug naujų
geltonų namukų. Tai-raštinė, biblio-
teka... Tiesiniais laidais į Venciūnus
teka elektra, oru skrieja radio bangos.
Čia yra net televizorius. Iš kelių šimtų
metrų - Venciūnų septynių kilometrų.
Venciūnai-ne užkampis. Čia dažnai
atvažiuoja kinas, įvyksta meninės

žmonių sąmoningą ar nesąmoningą reikšmingiausios folkloro dalies sužlugdimą ir didelį praradimą, o kartu ir siekdamas šią akivaizdžią kultūrai daromą žalą parodyti ar net ją sumažinti, rankraščių autorius apie tą situaciją kalba su pačios prigimties duotu oratoriaus įkarščiu, neretai pasitelkdamas dar kiek jaunatviškai skambančią įtikinėjimo retoriką:

Vieną kitą pavyzdėlį tyčia įdėjau į rinkinį, kad matytųsi, kaip palaipsniui daina miršta, iš lėto trumpėdama, paprastėdama. Ir visai subyrės kaip didinga granito uola, veikiama nepastovių gamtos sąlygų LTR 3171.

[Vienai dainininkei paatviravus, kad ji mėgusi skaityti ikikarinėje spaudoje skelbtus visokius flirtus, rankų paspaudimų, gėlių spalvų reikšmes ir iš ten išmokusi dar niekad jos negirdėtų „gražių“ dainų, Vėlius nuoširdžiai piktinasi tokiu senąjį folklorinės kultūros pamatą griauinančiu domėjimusi, pareikšdamas:] *Štai kirminas, kuris graužė mūsų liaudies senąjį lobyną ir sėjo savo perus – įvairiausius sentimentalius meilės romansus* LTR 3226.

Naujasias dainas užrašiau įvairiais sumetimais: vienas dėl tematikos (apie „Darių ir Girėną“), kitas dėl liaudies pažiuos į vieną ar kitą reiškinį („Mūsų panos dekoltuotos“), dar kitas (kelios dainelės, išmuktos iš senų plokštelių) – norėdamas parodyti pilną dainininkės repertuarą LTR 3214.

Dainininkė Šatkienė moka virš 200 dainų. Tačiau beveik pusė dainų yra menkavertės dabartinės. Todėl jų nerašiau LTR 3226.

Apskritai gera proga priminti, jog iš esmės dar gerokai iki Vėliaus laikų buvo nepageidaujamas arba net pristabdomas naujesnio klando liaudies kūrybos užrašinėjimas¹³. Dėl to rinkinių sudarytojai dažnai šalia senojo stiliaus repertuaro tik pridėdavo, pavyzdžiui, mokėtų vėlyvųjų dainų sąrašiuoką. Kaip matyti iš Vėliaus rankraščių, daugybė jam dainuotų romansų bei kitų vėlyvųjų dainų taip ir liko paliudyta tik sąrašo pavidalu... Įdomu, kad jis tik taip „suregistravo“ ir kai kurias senajam kلودui priklausančias, bet tuo metu, matyt, labai populiarias ir plačiai žinomas dainas, tarp kurių pateko ir karinė-istorinė „Visi bajorai į Rygą jojo“ (LTR 3435). Tokią tautosakos rinkėjo laikyseną, be abejo, skatino ir nuolat užeinami senosios kartos dainininkai, teigę, kad ir jie pripažįsta tik *senoviškas, jos ir gražesnės, ir įdomesnės, negi dabartinės dainuosi kaip iš galvos išėjęs* LTR 3863. Nepaisant to, vis tiek neramiai suklusti verčia pastabos apie neužrašytus net pasakų variantus (*Apie Sigutę, Apie katinėlį ir gaidelį, Apie gaidelį ir vištytę*, žr. LTR 3461).

Vis dėlto, būdamas labai sąžiningas tradicinės kultūros tyrėjas, nuosekliai besilaikantis pagrindinio rinkėjo principo – jokiais būdais nepažeisti autentiško tautosakos vaizdo, Vėlius kruopščiai fiksuoja užčiuoptas visas prielaidas ir priežastis vykstančių naujų tautosakos proveržių, žyminčių ne kokią jos sąstingį ar vien ypatingą pastovumą, o nuolatinę raidą bei kaitą, kurias, kaip natūralų procesą, patys pateikėjai jam labai paprastai paaiškindavo:

„Ruoduos, ka ta daina gražė, katra nanudievieta, – sako Konstancija Dargienė, – jė ėr gražiausė daina – nusėdiev. Vėskam yr mada. Užejė nauja daina – ana yr gražiausė. Kāp ėr drabožė“ LTR 4056.

¹³ Straipsnio autorei jau yra tekę rašyti šiuo klausimu (Stundžienė 2003: 15–20).

Galima spėti, jog rinkinių kritikų prispirtas, kad dėl aplaidumo ar nežinojimo nuosekliai bus žymėjęs pastabas prie dainų, Vėlius specialiai važiuoja pas išskirtinio talento dzūkų dainininkę Anelę Čepukienę pataisyti ir pagerinti minėtu atžvilgiu jau prieš dešimt metų užrašytų jos padainuotų dainų¹⁴. Panašiai bus atsiradusios ir vieną rankraštį (LTR 3666) tiesiog užtvindžiusios pastabos, kurias skaitant net galima įtarti prasikišant užrašinėjančiojo protestą, ironizuojantį pastangas iškvosti tai, kas pateikėjui seniai jau nėra ir nebegali būti svarbu. Taip manyti verčia tikrai kurioziškai skambantys kai kurie to rinkinio pateikėjų atsakymai, gauti tikriausiai vis įkyriai pristojus su viena ir ta pačia maldele, kada dainuodavo vieną ar kitą dainą. Antai prie dainos „Oi rūta rūta, rūtele žalioji“ beveik atsainiai mestelėta: *kai rūtas sėja*, prie „Per šilelį jojau, šile šieną pjoviau“ – *kai šienų kokiam miški džiovina* ir pan. Taip – tik su dainos turiniu paviršutiniškai siedamas dainavimo laiką bei vietą – ir išsisuka netikėtai vis tų pačių klausimų kamuojamas dažnas dainų mėgėjas, lyg rimtai, lyg juokais sakydamas, kad štai šitą dainavo, *jei negerai būna apsiženijus*, šitą – *kai noris, kad ateitų kavalierius*, o aną jau tą *kavaliereų šidijant*.

Dar vieno metodinio nurodymo užrašinėdamas tautosaką Vėlius irgi nuosekliai laikėsi nuo pat pradžių: stengėsi pateikti kuo autentiškesne tarpe užfiksuotus tekstus, nors rankraščiuose net gimta šnekta užrašyti dalykai dialektologiniu požiūriu kelia daug abejonių.

Vis dėlto iš metodinių nuostatų reglamento išsprūsta rinkiniuose vieną kitą pėdsaką palikęs individualus ir, atrodo, labai šiltas Vėliaus bendravimas su savo pašnekovais.

Kaip matyti iš rankraščių, daugkartiniai susitikimai su žmonėmis jam nebuvo nei rutiniški, nei kitaip jį varginę, o užmegzti darbiniai kontaktai su pateikėju dažnai dabar primena gražią ir nuoširdžią bičiulystę. Paliudyta susirašinėjimo laiškais su vienu ar kitu tautosakos žinovu jau po tautosakos įrašymo, šiaip bičiuliškų apsilankymų, dovanų (*aščinčiaus*) nešimų ir nuotraukų perdavimo akimirkos. Komunikabilaus jo būta iš prigimties ir atvira širdimi eita per žmones, – tokią nuoširdžią ir draugišką laikyseną žmonės mielai ir priėmė. Tik vieną vienintelį kartą (1965 m.) jam nepavyko prakalbinti savo pateikėjos, kaip atrodo, nejuokais užgavusios patyrisio tautosakos rinkėjo ambicijas. Tą susitikimą jis detalai aprašė:

Prie nedidelės, gerokai apleistos pirkios sutikome seną, mažą moterėlę. Jos rankytės išdžiūvusios, kaulėtos, veidelis suvytęs kaip pernykštė bulvė. Akys įkritisios, užgesusios. Aš norėjau kaip nors pažvelgti pro tas akis į tos moterėlės širdį ir sužinoti, ką ji pergyveno per tiek daugelį metų. Bet moteris nė karto nepažiūrėjo tiesiai į mus, o visą laiką žvelgė kažkur į šalį, lyg ko bijodama ir nenorėdama turėti su mumis jokių reikalų. „Aš nieko nežinau, nieko nemoku.“ Visą laiką ji tarnavusi, nemokanti nei skaityti, nei rašyti. O kai mes prisipyrę kalbinome ir vis dar nenorėjome išsinešdinti, ji pasiėmė šluotą ir, išbėgusi į priemenę, ėmė vaikyti vištas, kurių visai ten nebuvo. [Vėliau paaiškėjo, jog žmonės pamanė, kad juos surašinėja vežimui į

¹⁴ Plg. rinkinyje Vėliaus įdėtą paaiškinimą apie jo atliktą apklausą: *Žinių apie dainų šaltinius buvo teirautasi dviem metodais. Iš karto buvo paprašyta prisiminti žmonės, iš kurių ji išmokusi savo dainas, o paskui paimta apie šimtas dainų ir vėl klausta, iš kur tą ar tą dainą išmokusi. Gauti atsakymai pateikiami žemiau* LTR 4236, p. 52.

Rusiją – B. S.]. *Gal ir ta vargšė moterėlė bijojo, kad jos kur nors neišvežtų. Kaip ten bebūtų, tai buvo pirmas žmogus, į kurio širdį aš niekaip negalėjau prasibrauti* LTR 3795.

Ši ištrauka kalba apie Vėliaus turėtą rinkėjo darbui dar vieną labai palankų bruožą – gebėjimą ne valdiškai, ne formaliai ar iš reikalo klausytis savo pašnekovo, jis norėjo ir mokėjo jį suprasti, užjausti bei paguosti. Dėl to jis iš sutiktų pateikėjų visada sulaukdavo jam reikalingo atsako, jie pasakojo ir dainavo viską, ką gerai ir nelabai gerai mokėjo, dėl to, nesunku atspėti, žmonės jį turėjo mėgti. Galima vien apgailestauti, kad rinkiniuose pašykštėta net užuominų, kokių pats pateikėjas matė netikėtai jį užklupusį nei prašytą, nei lauktą, bet vis tiek ilgai užsibūnantį svečią ir kaip jį vertino. Užtat iš raštų iki šiol tebesklinda rinkėjo atjautos šiluma savo sutiktam gyvenimo negandų išvargintam „tautosakiniam“ pašnekovui:

O akys buvo tokios geros, tokios šviesios, aš net pagalvojau, kad tai mano mamos, o ne visai svetimos moters akys; Čia surašiau tik mažą dalelę to, ką ji [A. Čepukienė – B. S.] man vaizdžiai ir su jausmu papasakojo. Visas jos pasakojimas nuskambėjo kaip gaudi našlaičio daina, kurią visiškai supras tik tas, kuris klausėsi jos žodžių, matė krintančias ašaras ir pats verkė LTR 3258.

Visa išbalusi, kojų ir rankų sąnariai patinę, išsukinėti, sėdi lovelėje susidėjusi rankas ant skreito, išdžiūvusi, nosis nusmailėjusi. Akys liūdnos, bet geros, malonios, tartum ji mano babunėlė būtų LTR 3433.

Individualiam tautosakos rinkėjo požiūriui reikėtų priskirti drąsų siekį ieškoti dar netirtų tautosakos klotų, ryžtis juos pajudinti. Kai kuriais atvejais Vėlius gebėjo visiškai naujiems dalykams nutiesti tokius tvirtus bėgius, kad iki šiol jo paleistas traukinys sėkmingai jais teberieda, nors daug kam iš mūsų ir norėtusi jį sustabdyti. Pirmiausia minėtinas jo pastangomis įteisintas ir pradėtas kaupti naujas tautosakos žanras – kapų paminklų, laidotuvių vainikų užrašai. Pradėjęs juos rinkti nuo gimtojo Gulbių kaimo kapinių, vėliau šią novatorišką idėją perduos ir kitiems rinkėjams, ypač aktyviai paties novatoriaus bus į šią veiklą įtraukiami moksleiviai, studentai, iš jų ir šiandien į archyvą dar patenka po vieną kitą rinkinuką. Kaip folkloriniu žvilgsniu žvelgiant iš pat pradžių buvo galima prognozuoti, tikrai vertinga pasirodys esanti tik poetiškiausia užrašų dalis – epitafijos; kaip netruko paaiškėti, juo toliau, juo labiau didėjančios (nurašant iš tų pačių kapinių antrą kartą tuos pačius užrašus arba vainikų užrašams nuolat kartojantis)¹⁵ užrašų sankaupos pagrįstai ėmė kelti vis rimtesnių abejonių dėl šio darbo prasmingumo. Nepaisant to, anuo metu tai davė impulsą naujų reiškinių (vainikų užrašai paplito tik tarybiniais laikais) ir su jais siejamų tautosakos žanrų teoriniams apmąstymams (Sauka 1969: 246–249; Vėlius 1977: 137–149) ir net praverė to meto praktinėms reikmėms (vainikų užrašų tradicija įteisinama tarybinio laikotarpio civilinių apeigų kodeksu, plačiau žr. Vėlius 1979: 163–181).

Su dideliais tautosakos aruodų gausinimo užmojais sietinas taip pat Vėliaus organizuotas vaikų, ypač moksleivių, tautosakos tikrų tikriausias rinkimo vėjus, prasidėjęs apie 1975 metus. Susidaręs nesudėtingą klausimyną, jis pats vykdavo į mokyklas (nors dažniau į pionierių stovyklas) ir maždaug per dvi valandas vaikai pagal padik-

¹⁵ Antai apie 1977 m. Tautosakos archyve jau buvo saugoma 5500 vainikų užrašų (Vėlius 1977: 137).

tuotus klausimus surašydavo savo prisimenamą tautosaką. Perrašinėdavo ją irgi pats, nors dažnai tam pasitelkdavo ir studentus. Kaip po kiek metų pats šio tautosakos baro entuziastingas gaivintojas pripažins (žr. LTR 5621), su tokiu užrašinėjimu būta ir gyvos bėdos: vaikai dažnai rašė skubėdami bei nusirašinėdami vienas nuo kito, sunkiai įskaitoma rašysena, su klaidomis, perrašinėtojai tekstus taisė, keitė, todėl gražia viršukalne Vėliaus rinkinių kolekcijoje iškilusi lig tol primiršta vaikų tautosaka, be neabejotinos naudos, pridarė ir nemenkų galvosūkių jos būsimiems tyrėjams.

Tik su profesionalui įmanoma drąsa Vėlius leidžiasi dar į vieną tikrą to meto tautosakos mokslo „aferą“ – nevengia fiksuoti ir individualios kūrybos. Straipsnio autorės manymu, tai netikėtas ir retas lobis tiriantiems šiuolaikinės ir, kaip aiškėja, gerokai ankstesnės mūsų folklorinės kultūros netikėtai išryškėjusių bruožų ir savitumų peripetijas. Juk dabar įprasta individualią kūrybą sieti daugiau su rašto kultūra, o Vėliaus paliudyti kūrėjai kartais dar ir rašyti nemoka, kaip jo atrasta viena dainų (ne eilėraščių!) autorė Ona Tvariūnienė (g. 1897 m.). Nors net jaunystėje ji nebuvo kokia žymesnė dainininkė, dabar ji mėgsta sudėti žodžius pagal kokią nors žinomą liaudies dainos melodiją, didesnę dainų dalį ji ir dainuoja tik pagal dvi melodijas (LTR 3824). Pasak moters, nekurti ji savo „tik tiesos ir teisybės dainų“ negali, jos „galva dirba ir dirba, kad nedirbtų, net lengviau būtų“. Taigi įvairialypės sudėties Vėliaus tautosakos rankraščių paliudijimai leidžia patirti, kaip net tokia, daugelio požiūriu, nuo folkloro nutolusi *kūrybinė laboratorija* <...> *padedą geriau suvokti naujesnių mūsų liaudies dainų kūrimo procesą ir iš viso nustatyti vienos asmenybės įnašą į kolektyvinį liaudies kūrybos lobyną* LTR 3824.

Baigiant aptarti analizuojamus Vėliaus tautosakos rinkinius, kurie pastebėti bruožai atitinka šio žanro kanoną ir kurie žymi rinkėjo individualumą, negalima iš akių išleisti dar vieno originalaus ir reikšmingo jų aspekto. Skaitantįjį ypač patraukia įtaigus autoriaus kalbėjimo stilius ir vaizdingas rašymo būdas. Ryškus literatūrines aspiracijas pastebėjo dar ekspedicijų laikų bendražygis Vacys Milius, teigęs, kad Vėliaus rašyti ekspedicijų dienoraščiai yra ne tiek kronikos, kiek literatūriniai vaizdeliai (Milius 1999: 126). Iš tikrųjų ne tik jie, bet kartais net pateikėjų aprašai ar trumpučiai rinkinio įvada pateikti su poetine išmone, nė kiek nevengiant jam apskritai būdingo emocingo kalbėjimo, šiaip jau gerokai svetimo mokslinei stilistikai. Tačiau kaip tik toks folkloro rankraščių diskursas atveria galimybę perskaityti juose ne kokiais sausais duomenimis grindžiamas ataskaitas iš susitikimų su pateikėjais, bet talentinga filologo ranka, kaip pats Vėlius pasakytų, „su jausmu“ ir meile rašytą tautos kultūros istoriją, kurioje labai ryški paties autoriaus figūra.

Užsisėdėjom iki pusiaunakčio. O kai išėjome kieman, mus apstulbino nepaprastai graži naktis. Pavargę, prisiglaudę prie žemės dunkso Skraičionių kluonai, toliau lyg milžiniški laivai miega kalvos. O virš galvų – „aukštas dangus, šviesios žvaigždės, didelės ir mažos“. Eitum tokią naktį nors į pasaulio pabaigą. Eitum ir eitum LTR 3795.

Mūsų žmogus kaip paukštelis: ar turi savo lizdelį, ar neturi, ar šilta, ar šalta – o čirškia ant šakelės, linksmina visą gamtą, ir tiek. Tik ta giesmelė ne visuomet vienodai skamba: kartais ji linksma kaip devynbalsės čiulbėjimas, o kartais liūdna kaip gegutės kukavimas LTR 3258.

Vietoj išvadų

Norberto Vėliaus sudaryti tautosakos rinkiniai yra dar toli gražu neišsemti šaltiniai įvairiems daugialypės lietuvių tradicinės kultūros aspektams tirti. Be jo ranka užfiksuotos pačios tautosakos, ypač pabrėžiant, kad ne tiek iš reikalo, kiek labiau iš gebėjimo profesionaliai apibendrinti, tautosakos perteikėjų pristatymas atveria plačią XX a. antrosios pusės folklorinės kultūros panoramą: nuo ideologinės laiko diktato refleksijos iki iš pačios pažemės iškeliamo „mažojo“ tautosakos žmogaus portreto. Toks matymas sudaro palankias sąlygas jau buvusiam, istoriniu tapusiam rinkėjo ir pateikėjo kultūriniam santykiui studijuoti, kartais šiandien labai vienpusiškai suprantamam. Neretai dabarties folkloristui atrodo, kad tik jo karta nuo pačios tautosakos vertės ir prasmės atsisuka į tas vertes kūrusį žmogų. Vėlius (tikriausiai kaip ir kiti šiuo aspektu netyrinėti tautosakos užrašinėtojai) jau prieš kelis dešimtmečius išėjo kaip tik tokį rinkėjo pradžiamokslį, kuris leido aprėpti plačiau matomą tautosakos kontekstą. Remiantis atlikta rankraščių analize, galima pagrįstai sakyti dar daugiau: Vėliaus turėta vidinė inteligencija ir besąlygiška tolerancija pašnekovui leidžia matyti rinkėją ir pateikėją kaip lygiaverčius kultūrinius partnerius. Net norėję tirti, jog dažną skaitytoją Vėliaus tautosakos raštai patikintų, kad jiems abiem vienodai ir kartu kiekvienam iš jų savaip rūpi viso mūsų žodinio paveldo likimas.

Beveik visai Vėliaus užrašytai tautosakai ir jų rinkiniams būdinga retai pasitaikanti vidinė jų turinio dermė, kai gebėta ir laikytis nustatyto tautosakos rinkinio žanrino kanono (su nežymiais nukrypimais), ir nuolat atnaujinti jį individualiais kūrybiniais sumanymais.

Kartu rankraščiai kalba ir apie tuos dalykus, apie kuriuos jų autorius nė nemana rašyti. Bendras rankraščių kontekstas rodo, kad Vėlius buvo ne tik sąžiningas ir reto darbštumo tautosakos metraštininkas, bet ir nepamainomas tautosakos rinkimo vadybos meistras (telkė rinkėjus, vadovavo ekspedicijoms, turėjo novatoriškų idėjų, kaip ir ką rinkti). Iš esmės visa Norberto Vėliaus tautosakos rinkimo veikla turėjo dar vieną slaptą paskirtį – pakloti tvirtą pamatą jo teorinėms studijoms. Pasak bendražygių, šio tyrėjo iš tikrųjų labai nuosekliai eita – nuo empirinių tyrimų prie baltiškosios pasaulėžiūros (Stoškus 1999: 98).

LITERATŪRA

Adomėnas Mantas [ir kt.] 2007. *Tarptautinė mokslinė duomenų bazė „Lituanistika“: Galimybių studija*, Kaunas.

Balys Jonas 1936. *Tautosakos rinkėjo vadovas*, Kaunas, 2-oji laida, Kaunas, 1940.

Enciklopedija 1984. *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 12, Vilnius.

Enciklopedija 1988. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius.

Giedraitis Liudvikas 1999. Šalia Jo, kn.: *Norbertas Vėlius*, sudarytojos Irena Seliukaitė ir Perla Vitkuvienė, Vilnius, p. 163–171.

Krikščiūnas Povilas 2008. Įžangos žodis, kn.: *Laukuva*, d. II, sudarytojai Virginijus Jocys, Povilas Krikščiūnas, (*Lietuvos valsčiai*), Vilnius, p. 405–406.

Krištopaitė Danutė 1999. Kelių dešimtmečių saitai, kn.: *Norbertas Vėlius*, sudarytojos Irena Seliukaitė ir Perla Vitkuvienė, Vilnius, p. 84–94.

Milius Vacys 1997. Bendražygiui Norbertui Vėliui prisiminti, *Tautosakos darbai*, [t.] VI-VII (XIII-XIV), p. 372–375.

Milius Vacys 1999. Bendražygis, kn.: *Norbertas Vėlius*, sudarytojos Irena Seliukaitė ir Perla Vitkuvienė, Vilnius, p. 121–130.

Milius Vacys, Repšienė Rita 1997. Norberto Vėliaus bibliografija, *Tautosakos darbai*, [t.] VI-VII (XIII-XIV), priedas.

Nurodymai 1955. *Nurodymai tautosakai rinkti*, Vilnius.

Nurodymai 1958. *Nurodymai tautosakos rinkėjams*, Vilnius.

Patarimai 1974. *Patarimai tautosakos rinkėjams*: (Metodiniai nurodymai), Vilnius.

Sauka Leonardas 1969. Užmiršti folkloro žanrai, kn.: *Kraštotyra*, Vilnius, p. 238–249.

Seliukaitė Irena, Vitkuvienė Perla 1999. *Norbertas Vėlius*, sudarytojos Irena Seliukaitė ir Perla Vitkuvienė, Vilnius.

Stoškus Krescencijus 1999. Lemtingi susitikimai su žmogum, kuris padėjo iš naujo pažinti lietuvių dievus, kn.: *Norbertas Vėlius*, sudarytojos Irena Seliukaitė ir Perla Vitkuvienė, Vilnius, p. 95–108.

Stravinskas Antanas 1999. Kupinas sumanymų, kn.: *Norbertas Vėlius*, sudarytojos Irena Seliukaitė ir Perla Vitkuvienė, Vilnius, p. 74–77.

Stundžienė Bronė 2003. Merkinės dainų istorija: vizija ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 13–32.

Stundžienė Bronė 2008. Norbertas Vėlius: be teisės pasirinkti – etninė kultūra ar mitologija, *Etninė kultūra: Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys*, Nr. 7, p. 4–7.

Vėlius Norbertas 1964a. Lietuvių liaudies dainininkė, kn.: *Kraštotyra*, Vilnius, p. 99–103.

Vėlius Norbertas 1964b. Pastabos apie sakmes, kn.: *Zervynos*, Vilnius, p. 158–163.

Vėlius Norbertas 1964c. Tautosakos pateikėjai, kn.: *Zervynos*, Vilnius, p. 140–146.

Vėlius Norbertas 1966. Daina ir gyvenimas, kn.: *Ignalinos kraštas*, Vilnius, p. 179–185.

Vėlius Norbertas 1967. Lygumų dainininkė, *Kultūros barai*, Nr. 8 (32), p. 60–61.

Vėlius Norbertas 1969a. Neužmiršamos akimirkos: (Ištraukos iš Dieveniškų ekspedicijos dienoraščio), kn.: *Kraštotyra*, Vilnius, p. 314–319.

Vėlius Norbertas 1969b. Ekspedicija Kernavėje, *Literatūra ir menas*, rugpj. 23, Nr. 34 (1188).

Vėlius Norbertas 1969c. Pasakotojas Liudvikas Dubaka, kn.: *Gaidės ir Rimšės apylinkės*, Vilnius, p. 218–231.

Vėlius Norbertas 1970. Visa Lietuva, *Jaunimo gretos*, Nr. 12, p. 9.

Vėlius Norbertas 1971. Etiudas apie Šaukšteliškių Balį Ilgevičių, kn.: *Dubingiai*, Vilnius, p. 285–296.

Vėlius Norbertas 1972a. Daina, tildanti ilgesį, *Literatūra ir menas*, sausio 22, Nr. 4 (1313).

Vėlius Norbertas 1972b. Modernus pasakotojas, kn.: *Kernavė*, Vilnius, p. 361–371.

Vėlius Norbertas 1973. *Oi tu kregždele: Anelės Čepukienės tautosakos ir kūrybos rinktinė*, parengė Norbertas Vėlius, Vilnius.

Vėlius Norbertas 1977. Laidotuvių vainikų užrašų – naujo lietuvių tautosakos žanro – svarbiausieji bruožai, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija, t. 2 (59), p. 137–149.

Vėlius Norbertas 1979. Laidotuvių vainikų užrašai, kn.: *Civilinės apeigos*, Vilnius, p. 163–181.

Vėlius Norbertas, Vanagienė Birutė 1992. Juozo Lapės pasakos ir sakmės, parengė Norbertas Vėlius ir Birutė Vanagienė, kn.: *Rietavo apylinkės*, Kaunas, p. 459–477.

TAKING A CLOSE GLANCE AT THE FOLKLORE COLLECTOR'S LABORATORY: NORBERTAS VĖLIUS AND HIS MANUSCRIPTS

BRONĖ STUNDŽIENĖ

Summary

The 70th birthday anniversary of professor Norbertas Vėlius, the famous scholar and cultural figure, folklorist, researcher of the Baltic mythology, initiator and leader of various folklore fieldwork sessions, author of numerous research works, editor and publisher of various collections, an active participant of the Lithuanian ethnic cultural movement starting as early as 1950s, was celebrated this

year (in 2008). That was a good occasion to leaf once again through immeasurable and extremely diverse scholarly heritage, left by this researcher. One part of that heritage comprises a large folklore collection, consisting of over 30 000 folklore pieces that Vėlius had recorded by hand, preserved at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore and hardly ever so far properly investigated. This huge corpus of materials consists of over 120 separate manuscripts. This time the author of the article was not so much interested in the collected folklore itself or in its quality, as her main focus was on the almost never hitherto investigated specifics of work by the folklore collector and also by the compiler of the folklore collection, or rather, on the laboratory of such work developed in the second half of the 20th century. Therefore the analysis of these manuscripts was based on descriptive, interpretative and partly, on analytical method, pursuing just one aim, namely, to analyze and establish the inner structure of the manuscripts with regards to the folklore collection as a separate research genre with its definite canon of compiling, as well as attempting to grasp certain reflection of the relationship between the folklore collector and his informant.

The first chapter of the article is devoted to elucidate the interesting reflection of the Soviet ideology of the time, discerned in these manuscripts. Another chapter presents analysis of the descriptions of characters of his informants that Vėlius usually submitted in the prefaces of his collections. Still another chapter concentrates on introducing the results of the investigation, regarding two main regularities noticed in the manuscripts: 1) the ability of the compiler to adhere to the established methods of collecting folklore and compiling the collections, which used to be valid at the time, and 2) his capacity of finding a way to introduce his innovative, creative individual attitude. It is therefore concluded, that manuscript collections by Vėlius not only present a vivid and unprejudiced image of the folklore informant, but also reveal entirely new perspective of the interrelationship between two main actors in making the folklore collection, i.e. the collector and the informant, as a meeting of two equal sides of cultural dialogue.

Gauta 2008-11-28